

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО ПЕРІОДУ

TOPICAL QUESTIONS OF THE RESTRICTION OF HUMAN RIGHTS DURING THE MILITARY PERIOD

Журавльов А.С., студент I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Комаровський М.Д., студент I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Трунов М.В., студент I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дана наукова стаття присвячена актуальній проблемі обмеження прав людини в Україні під час дії правового режиму воєнного стану. Автори комплексно підходять до вказаної проблематики, охоплюючи як загальнотеоретичні аспекти, так і окремо досліджуючи актуальні практичні проблеми. Так, розпочинаючи з загальних засад, було встановлено природу обмежень прав людини. Аналізуючи наукові роботи, наведено різні наявні підходи до розуміння категорії «обмеження прав людини». Далі було зосереджено увагу саме на відповідних обмеженнях під час дії воєнного стану. Переходячи до практичних питань, то авторами для дослідження було обрано дві важливі проблеми: позбавлення громадянства України та заборона діяльності так званих «проросійських партій». Щодо першого, то було наголошено на існуванні досить сумнівної з точки зору права практики позбавлення громадянства України Президентом України шляхом видання відповідного Указу. Одразу наголошуючи на свавільності такого підходу з боку голови держави, було розкрито питання наявних форм позбавлення громадянства. Звертаючись до одного з дисертаційних досліджень, вдалося навести чинні підходи щодо застосування конструкції позбавлення громадянства в іноземних країнах. Зокрема, встановлено, що актуальним для України є досвід Франції, де громадян можуть позбавити громадянства за тероризм. Однак, наголошено на врахуванні взятих Україною на себе міжнародних зобов'язань у сфері громадянства. В цілому встановлено, що законодавець може використовувати таку конструкцію, однак виключно після внесення змін до Конституції України, а також за обов'язкової участі суддів при вирішенні питання позбавлення громадянства. Наостанок було досліджено питання заборони діяльності «проросійських партій». Одна з головних проблем, як було встановлено, полягає у тому, що заборона політичної партії сама по собі не тягне як наслідок автоматичну заборону на політичну діяльність її членів та керівництва, які можуть вступити до інших політичних сил або створити їх наново у майбутньому. Це зумовлює специфічні проблеми, що змушує шукати конкретні правові шляхи вирішення. Підтримуючи в цілому заборону діяльності відповідних партій, автори дійшли висновку, що єдиними можливими варіантами наразі є доведення в судовому порядку складу кримінального правопорушення стосовно конкретних осіб та дострокове припинення повноважень народних депутатів, які вийшли із фракції партії, що заборонена, до її розпуску. Актуальним також виглядає прийняття у майбутньому профільного закону про засудження проросійської авторитарної ідеології, для того, щоб врегулювати загальні поняття, ознаки, символіку тощо.

Ключові слова: обмеження прав людини, воєнний стан, позбавлення громадянства, заборона політичних партій, воєнничка демократія.

This scientific article is devoted to the actual problem of the restriction of human rights in Ukraine during the legal regime of martial law. The authors comprehensively approach the indicated problems, covering both general theoretical aspects and separately investigating actual practical problems. Thus, starting from general principles, the nature of human rights restrictions was established. Analyzing scientific works, various existing approaches to understanding the category "restriction of human rights" are given. Next, attention was focused specifically on the relevant restrictions during martial law. Turning to practical issues, the authors chose two important problems for research: the deprivation of Ukrainian citizenship and the ban on the activities of the so-called "pro-Russian parties". As for the first, it was emphasized the existence of a rather dubious practice from the legal point of view of the deprivation of Ukrainian citizenship by the President of Ukraine by issuing the relevant Decree. Immediately emphasizing the arbitrariness of such an approach on the part of the head of state, the issue of existing forms of deprivation of citizenship was revealed. Turning to one of the dissertation studies, it was possible to cite current approaches to the application of the construction of deprivation of citizenship in foreign countries. In particular, it was established that the experience of France, where citizens can be deprived of their citizenship for terrorism, is relevant for Ukraine. However, consideration of the international obligations undertaken by Ukraine in the field of citizenship was emphasized. In general, it was established that the legislator can use such a construction, but only after making changes to the Constitution of Ukraine, as well as with the mandatory participation of judges in deciding the issue of deprivation of citizenship. Finally, the issue of banning the activity of "pro-Russian parties" was investigated. One of the main problems, it was found, is that the banning of a political party does not in itself entail an automatic ban on the political activities of its members and leaders who may join other political forces or create them anew in the future. This leads to specific problems, which forces us to look for specific legal solutions. While generally supporting the prohibition of the activities of the respective parties, the authors concluded that the only possible options at the moment are to prove in court the existence of a criminal offense against specific persons and the early termination of the powers of people's deputies who left the faction of the banned party before its dissolution. The future adoption of a specific law on the condemnation of pro-Russian authoritarian ideology, in order to regulate general concepts, signs, symbols, etc., also seems relevant.

Key words: restriction of human rights, martial law, deprivation of citizenship, restrictions on political parties, militant democracy.

Постановка проблеми. Будь-яка демократична держава, як політико-правова формація, іноді стикається з викликами, що потребують певного обмеження приватного інтересу задля задоволення суспільних потреб. Іноді такі виклики несуть за собою загрозу добробуту держави, її занепаду, встановлення авторитарного режиму, чи навіть існуванню держави, як такої. Виклики, що несуть за собою ризик ліквідації держави, на нашу думку, є найнебезпечнішими з усіх, що вимагає особливих мобілізаційних дій, як економічних, так і політичних, правових, людських тощо.

Саме перед обличчям такої загрози постала Україна, коли 24 лютого 2022 року Російська Федерація перейшла до повномасштабного формату збройної агресії проти нашої держави. Звісно, коли ми говоримо про функціонування інституту прав людини і громадянина в умовах повномасштабної збройної агресії, коли війська іншої держави вторгаються на територію іншої держави з метою анексії територій, звичайний правовий режим не здатний задовольнити вимог часу та задовольнити публічний державний інтерес. Такі часи потребують особливого право-

вого регулювання, що зумовлює високу цінність досліджень у сфері забезпечення та обмеження прав людини і громадянина в період воєнного стану. Адже неможливість та недоцільність забезпечення прав людини і громадянина в довоєнному обсязі змушує особливо гостро ставити питання: а яке обмеження прав та свобод людини і громадянина можна назвати правомірним та раціональним в контексті співвідношення приватного інтересу та державних потреб?

Мета статті. Комплексно проаналізувати питання обмеження прав людини під час дії воєнного стану, а також детально зупинитись на окремих актуальних практичних проблемах, що наразі виникли, та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу.

Загальні засади мінімально необхідних обмежень прав та свобод людини під час дії воєнного стану

Розпочинаючи, варто звернутись до наукових підходів щодо визначення дефініції обмеження прав та свобод людини і громадянина. Так, можна виокремити думку О.Ю. Фігеля, який вважає, що вищезгадане поняття – це певні заборони, які покликані змінити поведінку особи через обмеження суб'єктивного права [1]. На нашу думку, таке визначення є вичерпним та достатньо об'єктивним, адже висвітлює явище в контексті заборони, що цілком відповідає характеру звуження прав і свобод, адже будь-яке звуження, по суті, є забороною в окремій частині порівняно з попереднім станом.

Більш розширене тлумачення обмеження прав і свобод особи наводять В.В. Лазарев та Т.М. Малиновська зазначаючи наступне: «обмеження основних прав і свобод особи являє собою правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право (свободу) особи, з боку інших осіб. Воно має виключно законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, суспільно корисний характер і полягає у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи» [2].

Виходячи з вищенаведених підходів до визначення дефініції обмеження прав і свобод людини і громадянина пропонуємо наступний підхід до окреслення цього поняття: обмеження прав і свобод особи – це тимчасові, законні та обґрунтовані суспільними потребами заборони, що покликані вирішувати виключні суспільно-державні проблеми.

Щодо правової основи обмеження прав і свобод людини і громадянина, першоджерелом є Конституція України, що поряд з невичерпним переліком прав та свобод, закріплює критерії та межі їх звуження та підстави такого обмеження. Так, наприклад, в контексті досліджуваної проблеми право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації є гарантованим, що зазначено в статті 36, «за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей». Тобто зі змісту норми випливають дозволені Конституцією обмеження, ті певні заборони, що згадувалися раніше. А ось прикладом права, що не може бути обмежене будь-яким чином є стаття 25, яка визначає наступне: «Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство». Тобто, виходячи з розуміння доктрини прямої дії норм Конституції, можна зробити наступний висновок: або критерії обмеження передбачаються самим Основним Законом та деталізуються іншими нормативно-правовими актами, або Конституція взагалі не передбачає можливості обмеження окремого права і в такому випадку будь-яка заборона щодо цього права є апіорі неправомірною.

Щобільше, стаття 64 Основного Закону підтверджує такий висновок, вказуючи на те, що в умовах воєнного стану

можуть вводитися окремі обмеження прав і свобод, вводячи дві додаткові умови: по-перше, обмеження повинне мати свій конкретний строк, по-друге, обмеження не повинне стосуватися вичерпного переліку необмежуваних прав і свобод, що наведений в цій же статті. Таким правом, зокрема, є вищезгадана заборона позбавлення громадянства [3].

Такий самий підхід до доктрини правомірного обмеження прав людини і громадянина під час воєнного стану констатує і Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Так, стаття 20 Закону закріплює положення про те, що права і свободи людини та громадянина можуть бути обмежені виключно на підставі Конституції України та цього Закону. Виходячи з формулювання норми відповідно до Конституції України та цього Закону» можна зробити висновок, що законодавець закладає позицію, що будь-який інший закон, окрім безпосередньо цього, не може окреслювати правовий статус та конкретний спосіб обмеження прав і свобод. Частина 2 цієї ж статті дублює положення Конституції щодо прав, що не можуть бути обмеженими жодним чином та відсилає до вищезгаданої статті 64 Конституції України [4].

Взагалі, якщо аналізувати правову основу функціонування воєнного стану, як особливого правового стану, в частині обмеження прав і свобод людини і громадянина, то можна виокремити три характерні риси такого режиму: по-перше, обмеження повинні мати тимчасовий характер та бути мінімально необхідними за характером; по-друге, зберігається перелік прав, які не можуть порушуватися в жодному разі; по-третє, остаточне рішення про оголошення воєнного стану ухвалюється вищим представницьким органом – парламентом [5]. Виходячи з цих трьох характерних рис, можна сформулювати тезу про те, що раціональні межі застосування правомірних обмежень знаходяться там, де закінчується мінімально необхідний ступінь втручання в нормальне повсякденне функціонування механізму гарантування прав і свобод людини і громадянина.

Цікавою в контексті пошуку відповіді на питання щодо необхідних меж застосування правомірного обмеження прав людини і громадянина під час дії воєнного стану є окрема думка судді КСУ В.В. Лемака, яку він надав за результатами постановлення Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022. Суддя зазначив наступне: «Під час війни неприпустимим є різке протиставлення публічного (державного) інтересу, відповідних конституційних цінностей, з одного боку, та поваги до індивідуальних прав людини, з іншого боку, як це нерідко бувало в мирні часи. Під час війни найбільше має виявлятися сприйняття того, що публічний інтерес (наприклад, оборона, національна безпека), в якому акумулюються індивідуальні права і свободи людини. Наприклад, обмеження пересування громадян (комендантська година, блокування) чи навіть вилучення для потреб оборони майна громадян спрямоване на захист найбільш засадничих прав і свобод людини – права на життя, їх гідності і свободи (наприклад, захист від діяльності диверсійно-підривних груп ворога). Такий підхід підтверджується не тільки теоретично, а й суворими реаліями оборонної війни в Україні» [6].

На нашу думку, обмеження прав і свобод людини і громадянина під час дії воєнного стану мають певний мобілізаційний характер. Держава мобілізує приватні, індивідуальні права громадян, шляхом їх обмеження, полегшуючи забезпечення державного інтересу. Тобто в умовах воєнного стану відбувається певний перерозподіл та перебалансування співвідношення приватних прав та публічного інтересу.

Такий підхід є не тільки вимушеним, а й цілком гармонійним під час дії воєнного стану. І, як справедливо зазначає суддя у вищезгаданій окремій думці, одні права і свободи обмежуються заради збереження інших, найбільш засадничих прав і свобод. Цілком справедливим

є твердження, що відсутність подібних обмежень значно ускладнила б виконання державою свого обов'язку по захисту суверенітету. А це означає, що під погрозою постали б не тільки найбільш засадничі права та свободи, але й більш індивідуальні, адже без належного функціонування перших навряд чи можна казати про існування останніх взагалі.

Завершуючи розгляд цього питання, хочемо наостанок навести статтю 17 Конституції України, яка входить до Розділу I Основного Закону, що визначає основи конституційного ладу нашої держави. Стаття декларує наступне: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу».

Про можливість позбавлення громадянства України

Переходячи від загальнотеоретичних положень про обмеження прав людини під час надзвичайного правового режиму, варто зупинитись на обговоренні одного з інструментів, до якого політична влада в Україні вже вдавалася раніше, однак під час дії воєнного стану це питання знову постає вкрай актуальним. Мова йде про випадки примусового позбавлення громадянства України.

Розпочнемо з деяких прикладів. Так, у 2017 році Указом Президента України було позбавлено громадянства деяких осіб, серед яких був тоді обраний народний депутат України Андрій Артеменко. Інша досить цікава ситуація виникла з колишнім Президентом Грузії Міхеїлом Саакашвілі. Фактично щодо нього існувало три Укази: 1. щодо надання громадянства; 2. щодо позбавлення громадянства; 3. щодо повернення громадянства (вже наступним Президентом). Влітку цього року в українському інформаційному просторі з'явилось повідомлення, що вкотре Президент України своїм Указом позбавив громадянства декількох осіб, серед яких також був народний депутат України Вадим Рабінович, відомий український бізнесмен Ігор Коломойський, та інші.

Як було зазначено вище, наразі питання постає вкрай актуальним. По-перше, нескладно помітити, що з боку суспільства виникає неоднозначна реакція на подібне. Наприклад, якщо мова йде про позбавлення громадянства особи, яка так чи інакше сприяла ворожій країні, то цілком природно, що серед громадян під час війни таке рішення знайде підтримку. Однак, як ми знаємо, правові рішення та популярні рішення, на жаль, не завжди є синонімами. По-друге, законодавець намагається (має бажання) застосувати конструкцію позбавлення громадянства у відповідних нормах законодавства. Як приклад, після початку війни у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект, який передбачав впровадження такого механізму до кримінального кодексу України у вигляді відповідної санкції. Однак, одразу поставало питання про неможливість прийняття цього акту з огляду на чинні норми [7].

Одразу хочемо зазначити, що на думку авторів такий вибірковий та хаотичний підхід саме голови держави до питання примусово позбавлення громадянства наразі не може бути сумісний ані з Конституцією України, та як наслідок не може використовуватися. Однак, водночас виникає необхідність ґрунтовного дослідження цього питання з метою пошуку можливих варіантів використання (запровадження) такого інструменту у майбутньому, або навпаки у наведенні аргументів проти такого запровадження.

Звертаючись до наукових досліджень, варто розпочати з поняття «втрата громадянства». У своїй роботі Н.Р. Гавриш, звертаючись до юридичної енциклопедії, зазначає, що зазвичай втрата громадянства можлива у трьох формах: 1. так звана автоматична втрата; 2. вихід з громадянства; 3. позбавлення громадянства. Перша форма не є поширеною у світі, і прикладом країни, де це передбачено, можуть слугувати США. Зокрема, якщо громадянин цієї держави був натуралізований за кордоном, то він

автоматично втрачає громадянство. Це є так звана доктрина свободи експатріації. Якщо ж мова йде про вихід з громадянства, то ця дія відбувається на підставі рішення компетентного органу влади, однак саме за добровільною заявою зацікавленої особи. Остання форма, а саме позбавлення громадянства, має свої особливості. В першу чергу, у такій дії чітко простежується елемент покарання особи. Далі, потрібно вказати, що ініціатором виступає не сама особа, а держава від імені конкретного органу державної влади [8, с. 641-642]. Автор дослідження доходить висновку про заборону позбавлення громадянства, враховуючи зміст ст. 25 Конституції України й ст. 2 Закону України «Про громадянство України» [9, с. 89].

Дійсно, немає жодних підстав сперечатись, що наразі третя наведена форма втрати громадянства, а саме позбавлення громадянства, в Україні не допускається, оскільки громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство (ст. 25 Конституції України). Тут, на нашу думку, також важливо наголосити, що термін «позбавлення» не слід використовувати обмежено. Мова йде про те, що в Указі, як приклад, може бути застосовано слово «припинення» громадянства. Як з цього приводу у своєму коментарі вказує В.В. Речицький, правила юридичної техніки в конституційному праві зазвичай не дозволяють законодавцеві вдаватися до використання надто вузьких, доступних лише фахівцям термінів чи понять. Звичайно, що це питання міг би вирішити Конституційний Суд України, надавши офіційне тлумачення ст. 25. Оскільки на даний час цього не було зроблено, то це чітко дає зробити висновок про те, що недопустимо виправдовувати подібні акти використанням терміну «припинення», або будь-яким іншим синонімічним словом. Також не є можливим аргументувати законність Указів вказівкою на ст. 4 Конституції, де мова йде про принцип єдиного громадянства [10].

До речі, не можна оминати й той факт, що майже усі Укази Президентів України щодо позбавлення громадянства мають спільну цікаву рису – їх приховування шляхом відмови від опублікування. Як приклад, секретар Ради національної безпеки і оборони України Олексій Данилов, коментуючи Указ, про який ми згадували раніше, зазначив, що опублікувати його наразі не є можливим, оскільки він містить персональні дані [11]. Однак, такий підхід не може знайти підтримки з точки зору чинного законодавства [10].

Важливим також є міжнародно-правовий погляд на можливість використання механізму позбавлення громадянства. Звернемося до дисертаційного дослідження О.О. Сподинського. Так, автор зазначає, що наразі у міжнародно-правових документах відсутня абсолютна заборона щодо позбавлення громадянства. Воно може бути передбачене, однак виключно за умови чіткої регламентації на законодавчому рівні. Цікавим є досвід Франції, де у 2016 році Національні збори закріпили позбавлення громадянства як вид кримінального покарання за вчинення тероризму. Венеціанська комісія, надаючи висновок таким змінам, вказала, що позбавлення громадянства осіб, які причетні до вчинення терористичних актів, в цілому не суперечить міжнародним стандартам і є допустимим. Однак, було наголошено на необхідності додаткової конституційної регламентації цього положення [12]. Даний досвід може бути корисний і для України, однак варто пам'ятати, що Франція свого часу зробила відповідні застереження до Європейської конвенції про громадянство та універсальної Конвенції про скорочення безгромадянства. Натомість наша держава таких застережень не зробила. Далі дослідник вказує, що законодавство таких країн, як Бельгія, Болгарія, Кіпр, Данія, Естонія, Франція, Ірландія, Литва, Мальта, Молдова, Румунія, Словенія, Швейцарія та Велика Британія, містить положення про можливість втрати громадянства через поведінку. У восьми країнах (Бельгія, Болгарія, Естонія, Франція,

Ірландія, Литва, Мальта та Швейцарія) це стосується лише натуралізованих громадян [13; 14, с. 147].

Додатково ми також підтримуємо позицію вищезазначеного автора щодо природи абсолютної заборони позбавлення громадянства, яка знайшла свій відбиток у вже згадуваній ст. 25 Конституції. Мова йде про часи Радянського Союзу, коли «неугодних» партій осіб позбавляли громадянства [14, с. 148]. До речі, в серпні цього року правозахисні організації, серед яких Харківська правозахисна група, зробили спільну заяву, вказавши, що дуже стурбовані тим, що Президент України використовує засоби боротьби з опонентами, які суперечать Конституції та мали місце в Радянському Союзі [15].

Заборона проросійських партій в контексті доктрини правомірності обмеження прав людини

Заборона проросійських партій зумовлена повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України. З огляду на це, 18 березня 2022 року Рада національної безпеки й оборони України (Далі – РНБО) прийняла рішення щодо призупинення діяльності окремих політичних партій, що було введено в дію Указом Президента України від 19 березня 2022 року № 153/2022, де вказано, що зважаючи на антиукраїнську політичну та організаційну діяльність, пропаганду війни, публічні заяви та заклики до зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, реальні загрози порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підризу її безпеки, а також дії, спрямовані на незаконне захоплення державної влади, демонстрацію проявів колабораціонізму, насильства, зважаючи на програмні та статутні цілі, що містять антиукраїнську позицію, поширення відомостей про виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, з метою забезпечення національної безпеки та громадського порядку в період дії в Україні правового режиму воєнного стану РНБО вирішила призупинити на період дії воєнного стану будь-яку діяльність в Україні політичних партій «Опозиційна платформа – За життя», «Партія Шарія», «Держава», «Ліва опозиція», «Прогресивна соціалістична партія України», «Союз Лівих Сил», «Соціалістична партія України», «Соціалісти», «Опозиційний Блок», «Наші» та «Блок Володимира Сальдо» [16].

3 травня 2022 року був прийнятий Закон України № 2243-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій», що набув чинності 18 травня 2022 року. Зазначеним законом передбачається доповнити частину першу статті 5 ЗУ «Про політичні партії в Україні» пунктами 10 та 11, за якими утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації та/або Республіки Білорусь проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України; та глорифікацію, виправдання дій та/або бездіяльності осіб, які здійснювали або здійснюють збройну агресію проти України, представників збройних формувань Російської Федерації, незаконних збройних формувань, банд, найманців, створених та/або підпорядкованих, та/або керованих, та/або фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи та інші структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, у тому числі шляхом їх визначення як «повстанці», «ополченці», «ввічливі люди» тощо [17]. На наш погляд, попри те, що пункт 11 має від-

критий характер, доречним буде додати до цього переліку «представники місцевої самооборони», тому що презентування колаборантів та окупантів таким чином теж є відомим способом виправдовування російської агресії.

20 червня 2022 року Восьмий апеляційний адміністративний суд в справі № П/857/8/22 своїм рішенням задовольнив позов Міністерства юстиції України до Політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» (Далі – «ОПЗЖ») про заборону діяльності цієї політичної партії [18]. Крім того, Касаційний адміністративний суд постановою від 15 вересня 2022 року залишив рішення Восьмого апеляційного адміністративного суду без змін [19]. Важливим моментом є те, що Касаційний адміністративний суд посилається на принцип «демократії, здатної себе захистити» («войовничої демократії») та підтверджує, що діяльність керівництва та членів партії направлена на пропаганду політики авторитарної держави, що є несумісним з демократичним ладом держави [19]. Суд також підтверджує, що наявна легітимна мета в прийнятті рішення про заборону «ОПЗЖ» в контексті оборони України від збройної агресії Росії та виконанням військовослужбовцями ЗСУ свого конституційного обов'язку із захисту нашої держави [19]. Якщо говорити про питання передбачуваності законодавством підстав для заборони діяльності політичних партій, то важливим є те, що окрім застосування наявних до прийняття та вступу в силу ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій» підстав для заборони політичних партій, що передбачені в статті 5 ЗУ «Про політичні партії в Україні», Суд також застосував пункти 10 та 11, які були прийняті вже після фіксації деяких фактів, що стали підставою для заборони «ОПЗЖ». Постає питання того, чи не порушується в цьому випадку принцип того, що закон не має зворотної дії у часі. З цього приводу Восьмий апеляційний адміністративний суд зазначив, що слід враховувати, що виннені членами зазначеної партії порушення були здійснені до набрання чинності законом № 2243-IX, але вони продовжують існувати на час постановлення рішення [18].

Якщо говорити загалом, то автори цієї статті підтримують ідею заборони «ОПЗЖ», «Партії Шарія» та всіх інших проросійських політичних партій, але постає питання того, як заборонити їх діяльність в інших форматах повністю та остаточно. Міністр юстиції України вказував, що заборона політичної партії не тягне за собою автоматичну заборону на політичну діяльність її членів та керівництва, які можуть вступити до інших політичних сил або створити їх [20].

Загалом, під час дії воєнного стану, держава використовувала такі способи заборони політичних партій, як юридична заборона діяльності політичних партій, що втілюється в судових рішеннях, передавання майна, коштів та інших активів політичної партії, її обласних, міських, районних організацій, первинних осередків та інших структурних утворень у власність держави. Ці способи чітко визначені законодавством та як було проаналізовано вище, є абсолютно правомірними, але крім цього було застосоване фактичне позбавлення громадянства (наприклад Вадима Рабіновича), що не є прийнятним та правомірним, з урахуванням аналізу цього питання в попередньому блоці цієї статті. Крім того, 22 вересня стало відомо, що Віктор Медведчук під час обміну полоненими був переданий до Росії. Попри те, що під час обміну додому повернулось багато українських військових, дії держави повинні мати законодавче підґрунтя та відповідати йому. Наразі за частиною 2 статті 25 Конституції України громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі [3].

Якщо говорити про інші способи заборони, то має сенс дослідити ідею позбавлення мандатів народних депутатів Верховної Ради України, тому що відповідний проект постанови зареєстрований на сайті Верховної Ради та аналогічна петиція до Президента України набрала

необхідну кількість підписів [21; 22]. Проект постанови передбачає застосування пункту 4 частини 2 статті 81 Конституції України (виїзд на постійне проживання за межі України) та пункту 6 цієї ж статті (вихід народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій)), із складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій). Стосовно пункту 4 слід вказати на неможливість його застосування, тому що після реєстрації проекту, а саме 6 вересня 2022 року, на сайті Парламенту була зафіксована інформація про присутність колишніх депутатів фракції «ОПЗЖ» в залі Верховної Ради України. Таким чином, вони не виїхали на постійне проживання за межі нашої держави [23]. Стосовно пункту 6 слід вказати, що поняття «вихід» із складу фракції визначено Конституційним Судом України в Рішенні від 25 червня 2008 року № 12-рп/2008. Вихід народного депутата України зі складу депутатської фракції політичної партії (виборчого блоку політичних партій) – припинення народним депутатом України свого перебування у складі зареєстрованої депутатської фракції політичної партії (виборчого блоку політичних партій), за списком якої він обраний народним депутатом України [24]. Тобто, виходом є припинення перебування саме у зареєстрованій депутатській фракції політичної партії. З урахуванням того, що сама партія була заборонена та фракція партії розпущена, то не можна говорити про вихід депутатів, тому що перестали існувати структури, з яких можливо зробити вихід. Тобто, фактично ми можемо позбавити мандатів тільки тих депутатів, які дійсно виїхали за межі України на постійне проживання, та які вийшли зі складу фракції до моменту її розпуску, тобто до 14 квітня 2022 року [25].

Крім того, Конституція України в статті 81 та Закон України «Про статус народного депутата України» мають вичерпний перелік підстав дострокового припинення повноважень, серед яких немає підстави щодо заборони проросійської партії або членства в забороненій проросійській партії та/або фракції відповідної партії [3; 26]. В цьому випадку неможливо доповнити статтю 81 Конституції та додати, як підстави, аналогічні положення, що і в пунктах 10 та 11 ЗУ «Про політичні партії в Україні» і використати схожу конструкцію, що певні порушення були вчинені депутатами «ОПЗЖ» до набрання чинності законом із відповідними змінами та діють на момент набрання чинності. Причин з цього приводу дві, а саме те, що наразі діє воєнний стан, який унеможливує внесення змін до Конституції, та те, що Кримінальний кодекс України містить статтю 436-2, яка за своїм змістом є аналогічною, тому позбавлення мандатів саме за цією підставою буде звинуваченням Верховною Радою осіб у кримінальному правопорушенні.

Якщо говорити про люстрацію, як спосіб розв'язання проблеми, то він не представляється можливим з огляду на те, що Венеціанська комісія в пункті 32 висновку щодо

Закону «Про очищення влади» вказала, що партійна приналежність, політичні та ідеологічні причини не повинні використовуватися як підстави для застосування люстраційних заходів [27]. Тобто, за ознакою належності до політичної партії неможливо використовувати люстрацію.

Висновки. Отже, враховуючи усе вищевикладене, можемо перейти до висновків дослідження.

1. Певна мобілізація приватних прав державою, на яку покладений обов'язок зберегти конституційний лад, є справою не тільки органів державної влади, а й всього народу. Адаже не існує конституційного ладу та державного інтересу – не існує держави. А відсутність держави унеможливує існування приватних прав. Тож питання застосування мінімально необхідних обмежень прав та свобод людини і громадянина перед загрозою скасування таких прав та свобод як суспільного інституту, вважаємо безальтернативно доцільним та вирішеним.

2. Щодо питання запровадження механізму позбавлення громадянства, то автори наголошують на фактичній неможливості втілення цього механізму, без зміни конституційних норм. Вбачається за необхідне змінити положення ст. 25 Конституції, де варто чітко вказати винятки з вказаного принципу. Ми розуміємо, що дані зміни вимагають проведення всеукраїнського референдуму, тому дане питання не може бути вирішене під час дії воєнного стану. Актуальна практика позбавлення громадянства Указами голови держави є свавільною, і не може бути сумісною з чинним законодавством. Водночас якщо законодавець виявить бажання запровадити такий механізм, то найбільш вдалим вбачається використання досвіду Франції, де позбавлення громадянства було передбачена як особлива санкція за тероризм. Однак, необхідно буде також враховувати взяті Україною на себе міжнародні зобов'язання. Так чи інакше, варто погодитись, що судовий контроль постає необхідною складовою при позбавленні громадянства. Однак, цей інструмент жодним чином не має і не може використовуватись в політичних чи інших особистих цілях, окрім як для захисту українського суспільства і держави.

3. Щодо остаточної заборони діяльності політичних партій в будь-яких форматах, то єдиним можливим варіантом є доведення в судовому порядку наявності складу кримінального правопорушення стосовно конкретних осіб. Крім того, слід зазначити, що на майбутнє може бути прийнятий профільний закон про засудження проросійської авторитарної ідеології для врегулювання загальних понять, ознак, символіки тощо.

4. Окремо варто зазначити, що законодавцю слід вчасно реагувати на врегулювання нагальних проблем, що потребують його участі, тому що, наприклад, окремі норми щодо колабораціонізму та профільний закон про засудження проросійської авторитарної ідеології мав бути прийнятий ще у 2014 році.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фігель О. Ю. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. № 2. С. 222-230.
2. Лазарев В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану* : зб. наук. пр. Харків, 2022. С. 71-73.
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. ст. 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4276> (дата звернення 22.11.2022).
4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 28. ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4276> (дата звернення 22.11.2022).
5. Балута Р. І. Забезпечення в Україні конституційних прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану* : матеріали наук. семінару, м. Львів, 23 черв. 2022 р. Львів, 2022. С. 3-6.
6. Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України (другий сенат) у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилення соціальний захист військовослужбовців) URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2_2022_1.pdf (дата звернення 22.11.2022)
7. Бугайчук К. Л. Деякі питання щодо позбавлення громадянства України в умовах воєнного стану. *Problems of science and practice, tasks and ways to solve them : The XXVI International Scientific and Practical Conference*. Helsinki, 2022. P. 107-110.

8. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 2: Д–Й. 1999. 744 с.
9. Гавриш Н. Р. Інститут громадянства в Україні : дипломна робота магістра / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2021. 110 с.
10. Всеволод Речицький: Коментар з приводу відсутності оприлюднення Указу Президента про позбавлення українського громадянства народного депутата Андрія Артеменка (оновлено). URL: <https://khp.org/1494171887> (дата звернення 22.11.2022).
11. Указ про позбавлення Коломойського громадянства України можуть не опублікувати: Данілов пояснив причину. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/21/novyna/polityka/ukaz-pro-pozbavlennya-kolomojskoho-hromadyanstva-ukrayiny-mozhut-ne-opublikuvaty-danylov-rozasnyv-ryuchupu> (дата звернення 22.11.2022).
12. Висновок щодо проекту Конституційного Закону Франції «Про захист нації», ухвалений Венеціанською комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 берез. 2016 р.). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)006-e) (дата звернення 22.11.2022).
13. Гацелюк В. О. Припинення громадянства особи внаслідок учинення злочину як захід кримінально-правового характеру de lege ferenda (у світі закордонного досвіду). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. № 4. С. 83–96.
14. Сподинський О. О. Конституційно-правові підстави набуття та припинення громадянства в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльний аналіз : дис... док-ра. філ. та док-ра. наук : 342.713(477) : 341.231.14 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 214 с.
15. Зеленський вдається до практики СРСР. Заява правозахисних організацій щодо незаконності позбавлення громадянства України. URL: <https://khp.org/1608811028> (дата звернення 22.11.2022).
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій» : Указ Президента України від 19.03.2022 р. № 153/2022. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5296.html> (дата звернення: 22.11.2022).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій : Закон України від 03.05.2022 р. № 2243-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2243-20#top> (дата звернення: 22.11.2022).
18. Рішення Восьмого апеляційного адміністративного суду від 20.06.2022 р. в справі № П/857/8/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104951849> (дата звернення: 22.11.2022).
19. Постанова Касаційного адміністративного суду від 15.09.2022 р. в справі № П/857/8/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106339460> (дата звернення: 22.11.2022).
20. Партію "ОПЗЖ" заборонили в Україні: що буде з нардепами. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/partiyu-opzhh-zapretili-ukraine-budet-nardepami-1655735653.html> (дата звернення: 22.11.2022).
21. Про дострокове припинення депутатських повноважень деяких народних депутатів України : Проект Постанови від 24.08.2022 р. № 7694. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40277> (дата звернення: 22.11.2022).
22. Петиція до Президента України: Позбавлення мандату всіх депутатів від ОПЗЖ у Верховній Раді від 16.11.2022 р. №22/169742-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/169742> (дата звернення: 22.11.2022).
23. Електронна реєстрація народних депутатів України (дев'яте скликання). URL: від https://www.rada.gov.ua/news/Rstr_nd_9 (дата звернення: 22.11.2022).
24. Рішення Конституційного Суду України Конституційним судом України від 25.06.2008 р. № 12-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-08#Text> (дата звернення: 22.11.2022).
25. У Раді призупинили діяльність фракції «Опозиційна платформа – За життя». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rada-bilshhe-nemaie-fraktsii-opzhh/31802959.html> (дата звернення: 22.11.2022).
26. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/conv#Text> (дата звернення: 22.11.2022).
27. Щодо закону «Про очищення влади» («Про люстрацію») : Проміжний висновок Венеціанської комісії від 16.12.2014 р. № 788/2014. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?>